

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

มนุษย์รู้จักการใช้สมุนไพรในด้านการบำบัดรักษาโรคนานถึง 5,000 ปีมาแล้ว ซึ่งสมุนไพรนั้นได้จาก พืช สัตว์ และแร่ธาตุ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งในทางประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง ความเป็นอยู่และทางเศรษฐกิจ ครั้งแรกเมื่อหลายพันปีมาแล้วพบว่าชาวอินเดียแดงในเม็กซิโก ใช้ต้นตะบองเพชร (Peyote) เป็นยาฆ่าเชื้อและรักษาบาดแผล จนปัจจุบันพบว่า ต้นตะบองเพชรมีฤทธิ์กล่อมประสาท ต่อมาเมื่อประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว พบหลักฐานว่ามีชาวซูเมเรียนได้เข้ามาตั้งรกราก ณ บริเวณแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส ซึ่งปัจจุบัน คือ ประเทศอิรัก พบมีการใช้สมุนไพร เช่น ฟีน ชะเอม ไทม์ และมัสตาร์ด ต่อมาชาวบาบิโลเนียน มีการใช้สมุนไพรเพิ่มเติมจากชาวซูเมเรียน ได้แก่ ไบมะขามแขก หญ้าฝรั่น ลูกผักชี อบเชยและกระเทียม ในยุคต่อมาซึ่งอยู่ในยุคอียิปต์โบราณได้มี อิมโฮเทป ซึ่งเป็นแพทย์ผู้มีชื่อเสียง ได้รับการยกย่องให้เป็นเทพเจ้าแห่งการรักษาโรคของอียิปต์ ได้ใช้สมุนไพรในรักษาผู้ป่วย นอกจากนี้ยังมีตำราสมุนไพรที่เก่าแก่ คือ Papyrus Ebers ซึ่งเขียนเมื่อ 1,600 ปี ก่อนคริสตกาล ซึ่งค้นพบโดยนักอียิปต์วิทยาชาวเยอรมันนี้ ชื่อ Georg Ebers ในตำราได้กล่าวถึงตำราสมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยาและนำมาใช้เป็นยารักษาโรคนานกว่า 800 ตำรับ ซึ่งในตำราสมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยาซึ่งได้มาจากพืชมากกว่า 700 ชนิด เช่น ว่านหางจระเข้ เวอร์มวูด (Warmwood) เปปเปอร์มินต์ เฮนเบน (Henbane) มดยอบ Hemp dogbane ละหุ่ง Mandrake เป็นต้น รูปแบบในการเตรียมยาในสมัยนั้น คือ การต้ม การชง ทำเป็นผง กลั่นเป็นเม็ด ทำเป็นยาพอก เป็นขี้ผึ้ง นอกจากนี้ยังพบว่าชาติต่าง ๆ ในแถบยุโรปและแอฟริกา มีหลักฐานการใช้สมุนไพรมาก่อน ในระยะเวลาต่อมาของการใช้สมุนไพร คือ หลังจากสมุนไพรได้เจริญรุ่งเรืองในยุคอียิปต์แล้ว ก็ได้มีการสืบทอดกันมา เช่น กรีกโรมัน อาหรับ อิรัก เยอรมันนี โปรตุเกส สวีเดน และโปแลนด์ ส่วนในแถบเอเชีย ตามบันทึกทางประวัติศาสตร์พบว่ามีการใช้สมุนไพรที่ประเทศอินเดียก่อน แล้วสืบทอดมาที่ประเทศจีน ประเทศมละกา และประเทศไทย (ประวัติสมุนไพร, : ออนไลน์)

จากประวัติการใช้พืชสมุนไพรของประเทศไทย เนื่องจากประเทศไทยมีภูมิอากาศที่เหมาะสมต่อการเจริญงอกงามของพืชนานาชนิด โดยเฉพาะพืชสมุนไพรมีอยู่ มากมายเป็นแสนชนิด ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและจากการเพาะปลูก บางชนิดก็ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตยาแผนปัจจุบัน สมุนไพรหลายชนิด ถูกนำมาใช้ในรูปของยากลางบ้าน ยาแผนโบราณ ความรู้ด้านสมุนไพรและความรู้เรื่องสมุนไพรที่มาใช้เป็นยาของไทย มีพื้นฐานการใช้สมุนไพรมายาวนาน นอกจากการเกิดจากภูมิปัญญาแท้ ๆ ภายในสังคมของไทยแล้ว ยังมีการสืบต่อกันมาโดยหมอพื้นบ้าน ดังที่ยังพบเห็นได้ตามชนบทที่ห่างไกลในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยแล้ว ยังประกอบเข้ากับความรู้ที่มีการผสมผสานจากภายนอก ซึ่งได้รับโดยตรงจากการติดต่อกันทางการค้าขาย หรือทางอ้อมโดยผ่านอิทธิพลทางวัฒนธรรม วรรณคดี และศาสนา ทั้งจากประเทศจีน ประเทศอินเดีย และปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าประเทศไทยได้อาศัยคัมภีร์อายุรเวทของประเทศอินเดียเป็นบรรทัดฐาน คือ การวินิจฉัยโรค ชื่อสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคมีเค้าชื่อของภาษาบาลีสันสกฤตอยู่มากมาย เช่น คำว่า มะลิ (ในภาษาสันสกฤตว่า มัลลิต) เป็นต้น การใช้สมุนไพรจนมีความกลมกลืนเป็นรูปแบบเฉพาะในการใช้สมุนไพรเป็นยาอย่างเป็นระบบ มีการบันทึกเป็นหลักฐานในศิลาจารึก ไบลาน สมุดไทย ตกลงต่อกันมาถึงปัจจุบัน รู้จักกันว่า การแพทย์แผนโบราณ หรือปัจจุบันเรียกว่า การแพทย์แผนไทย (สุจิตรา กลั่นเกสร, 2548 : 140)

ข้อมูลสมุนไพรแผนโบราณที่ได้จาก พืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่เภสัชกรหรือแพทย์แผนโบราณ และประชาชนนำมาใช้เป็นอาหาร เครื่องดื่ม ยา หรือเครื่องสำอาง สำหรับป้องกัน รักษาโรค บำรุงสุขภาพ หรือเสริมสวยตามหลักวิชาของแพทย์และเภสัชกรไทยแผนโบราณ หรือจากประสบการณ์ที่บรรพบุรุษในอดีตใช้สืบทอดกันมา และสมุนไพรแผนปัจจุบัน ได้แก่ พืช สัตว์ และแร่ธาตุ เช่นเดียวกับสมุนไพรแผนโบราณ แต่แพทย์และเภสัชกรแผนปัจจุบัน นักวิทยาศาสตร์หรือนักโภชนาการนำมาศึกษาค้นคว้า ทดลอง วิจัย แล้วสกัดเอาสารบางชนิดจากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ออกมาใช้โดยอาศัยข้อมูลความรู้พื้นฐาน หรือประสบการณ์เดิมของแพทย์และเภสัชกรแผนโบราณ หรือประชาชนที่เคยรู้และเคยใช้กันมา ตั้งแต่อดีตเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยว่าใน พืช สัตว์และแร่ธาตุนั้น ๆ ว่ามีสารเคมีอะไรบ้าง ที่มีสรรพคุณตามที่คนโบราณกล่าวไว้ โดยนำมาทดลองทางด้านเภสัชวิทยา ได้ทดลองใช้กับสัตว์และคนที่เจ็บป่วยจากอดีตถึงปัจจุบัน จนสามารถรู้สรรพคุณของสมุนไพรแต่ละชนิด นำมาใช้รักษาโรคในแต่ละโรค สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน (พินิจ จันทร, 2554 : 62-64)

ในปัจจุบันเคยมีผู้ประมาณว่าในแต่ละปีมีผู้ใช้สมุนไพรในประเทศไทยเป็นมูลค่ากว่า 500 ล้านบาท (สมุนไพรเหล่านี้ได้มาจากทั้งในประเทศ และนำเข้ามาจากนอกประเทศ โดยเฉพาะ ประเทศจีน ประเทศเกาหลีและประเทศอินเดีย) ทั้งนี้เนื่องจากธรรมชาติถูกทำลาย และสมุนไพรส่วนใหญ่ได้จากพืช จึงทำให้ต้องมีการรณรงค์ให้มีการปลูกพืชสมุนไพรเป็นสวนสมุนไพรจีน ทั้งในปัจจุบันและย้อนไปในอดีตในปีพุทธศักราช 1800 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สวนป่าสมุนไพรของพระองค์อยู่บนยอดเขาคีรีมาศ อ.คีรีมาศ จ.สุโขทัย มีเนื้อที่หลายร้อยไร่ ซึ่งปัจจุบันยังคงได้รับการอนุรักษ์ไว้เป็นป่าสงวนเพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าของผู้ที่สนใจ ต่อมาในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงเห็นว่าสมุนไพรเป็นทั้งยาและอาหารประจำครอบครัว ชาติจะเจริญมั่นคงได้ก็ด้วยครอบครัวเล็กๆ ที่มีความมั่นคงแข็งแรง มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ จึงทรงมีพระกรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินโครงการตามพระราชดำริ ปลูกสวนสมุนไพรขึ้นในประเทศในปีพุทธศักราช 2522 โดยทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการรวบรวมศึกษาค้นคว้า ในเรื่องเกี่ยวกับสมุนไพรทุกด้าน เช่น ด้านวิชาการทางชีววิทยา ทางการแพทย์ การบำบัด การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะพืชที่เป็นประโยชน์ด้านสมุนไพร ก่อให้เกิดโครงการพระราชดำริสวนป่าสมุนไพรจีนหลายแห่ง อีกทั้งยังมีการศึกษาวิจัยอย่างกว้างขวาง โดยสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อหาสาระสำคัญของสมุนไพรที่มีพิษ ส่วนที่เป็นพิษทางเภสัชได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ นำมาสกัดเป็นยาแทนยาสังเคราะห์ที่ใช้กันในปัจจุบัน นอกจากนี้คนไทยไม่เพียงแต่ใช้พืชสมุนไพรเป็นยารักษาโรคเท่านั้น แต่ได้นำมาคิดแปรรูปเพื่อบริโภคในรูปของอาหาร และปัจจุบันยังนำมาใช้ในอุตสาหกรรมหลายๆ อย่าง เช่น น้ำยาล้างจาน สารเอนกประสงค์ แชมพู และเครื่องสำอาง เป็นต้น ซึ่งประโยชน์ของสมุนไพร คือ 1) ใช้เป็นยารักษาโรค 2) ใช้เป็นอาหาร 3) ใช้เป็นเครื่องสำอาง 4) ใช้เป็นอาหารเสริมบำรุงร่างกาย 5) ใช้ขับสารพิษ 6) ใช้เป็นเครื่องดื่ม 7) ช่วยส่งเสริมความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ (ประวัติสมุนไพรไทย : ออนไลน์)

จากความสำคัญของพืชสมุนไพร 1) ด้านสาธารณสุข ปัจจุบันทั่วโลกได้ยอมรับแล้วว่าผลที่ได้จากการสกัดสมุนไพร ให้คุณประโยชน์ได้ดีเท่าเทียมกับยาแผนปัจจุบัน ยิ่งหากแต่เพียงการค้นคว้าวิจัยในทางที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นเท่านั้น ความตื่นตัวที่จะพัฒนาความรู้ด้านพืชสมุนไพร ในประเทศไทย จึงได้รับความนิยมนับขึ้นอีกครั้ง สืบเนื่องจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชในปี พ.ศ. 2522 โดยทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการรวบรวมศึกษาค้นคว้า ในเรื่องเกี่ยวกับสมุนไพรทุกด้าน เป็นสาเหตุ

ให้มีการกำหนดนโยบายสาธารณสุขขั้นมูลฐานอย่างเป็นทางการของประเทศไทย โดยเพิ่มโครงการสาธารณสุขขั้นมูลฐานเข้าในแผนพัฒนาการสาธารณสุข ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ต่อเนื่องจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) ได้มีการพัฒนาสมุนไพรและการแพทย์แผนไทยในงานสาธารณสุขมูลฐาน คือ (1) สนับสนุนและพัฒนาวิชาการและเทคโนโลยีพื้นบ้านอันได้แก่การแพทย์แผนไทย เกษษกรรมแผนไทย การนวดแผนไทย สมุนไพรและเทคโนโลยีพื้นบ้านเพื่อใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาสุขภาพของชุมชน (2) สนับสนุนและส่งเสริมการดูแลสุขภาพสุขภาพของตนเอง โดยใช้สมุนไพร การแพทย์พื้นบ้าน การนวดแผนไทย ในระดับบุคคล ครอบครัวและชุมชน ให้เป็นไปอย่างถูกต้องเป็นระบบ สามารถนำมาปรับใช้เพื่อการดูแลสุขภาพแผนปัจจุบันได้ อาจกล่าวได้ว่าสมุนไพรสำหรับสาธารณสุขมูลฐานคือสมุนไพรที่ใช้ในการส่งเสริมสุขภาพและการรักษาโรคอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น เพื่อให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น 2) ด้านเศรษฐกิจ ในปัจจุบันพืชสมุนไพรจัดเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่งที่ต่างประเทศกำลังหาทางลงทุน และคัดเลือกรวมสมุนไพรไทยไปสกัดหาตัวยาเพื่อรักษาโรคนานโรค และมีหลายประเทศที่นำสมุนไพรไทยไปปลูกและทำการค้าขายแข่งกับประเทศไทย สมุนไพรหลายชนิดที่เราส่งออกเป็นรูปของวัตถุดิบ คือ กระวาน ขมิ้นชัน เร่ว เปล้าน้อยและมะขามเปียก เป็นต้น ซึ่งสมุนไพรเหล่านี้ตลาดต่างประเทศยังคงมีความต้องการอีกมาก และในปัจจุบันกรมวิชาการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ให้ความสำคัญในการศึกษาเพิ่มขึ้นและมีโครงการวิจัยบรรจุไว้ในแผนพัฒนาระบบการผลิต การตลาดและการสร้างงานในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) เพื่อหาความเป็นไปได้ในการพัฒนาคุณภาพและแหล่งปลูกสมุนไพรเพื่อส่งออก โดยกำหนดชนิดของสมุนไพรที่มีศักยภาพ 13 ชนิด คือ มะขามแขก กานพลู เทียนเกล็ดหอย ดอกคิง เร่ว กระวาน ชะเอมเทศ ขมิ้น จันทร์เทศ ใบพลู พริกไทย ดีปลีและน้ำผึ้ง จากประโยชน์ของพืชสมุนไพร สามารถรักษาโรคนานชนิดได้ โดยไม่ต้องใช้ยาแผนปัจจุบัน สามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่น เพราะส่วนใหญ่ได้จากพืชซึ่งมีอยู่ทั่วไปทั้งในเมืองและชนบท มีราคาถูก สามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อขายแผนปัจจุบัน ซึ่งต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศเป็นการลดการขาดดุลทางการค้า ใช้เป็นยาบำรุงรักษาให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรง ใช้เป็นอาหารและปลูกเป็นพืชผักสวนครัวได้ และการใช้สมุนไพรเป็นการอนุรักษ์มรดกไทยให้ประชาชนในแต่ละท้องถิ่นรู้จักช่วยตนเอง ในการนำพืชสมุนไพรในท้องถิ่นของตนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ตามแบบแผนโบราณ ทำให้คนเห็นคุณค่าและกลับมาดำเนินชีวิตใกล้ธรรมชาติยิ่งขึ้น ทำให้เกิด

ความภูมิใจในวัฒนธรรมและคุณค่าของความเป็นไทย ซึ่งปัจจุบันโรงพยาบาลศูนย์เจ้าพระยาอภัยภูเบศร จังหวัดปราจีนบุรี เป็นโรงพยาบาลที่ให้ความสำคัญกับสมุนไพรเป็นอย่างมาก โดยได้เริ่มโครงการสมุนไพรในปี พ.ศ. 2526 บริบทของสังคมไทยในช่วงนั้นเอื้อให้งานสมุนไพรมีโอกาสที่จะได้รับการพัฒนา เริ่มจากงานสาธารณสุขมูลฐานซึ่งเป็นนโยบายหลักของกระทรวงสาธารณสุขในช่วงนั้น ต่อมานโยบายนี้ได้รับการผลักดันและสนับสนุนจากองค์การอนามัยโลกที่มุ่งหวังให้เกิดสุขภาพดีถ้วนหน้าในปี พ.ศ. 2543 กลยุทธ์ที่ใช้คือการมีส่วนร่วมของชุมชน การพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับการแพทย์พื้นบ้านและการใช้สมุนไพรของชาวบ้าน ดังนั้นจึงมีการผสมผสานการแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพรเข้ามาสู่การรักษาพยาบาล และการดูแลสุขภาพเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน สุภาภรณ์ ปิติพร (2547 : 7-8)

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2540-2541 ประเทศไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ โรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ได้นำภูมิปัญญาเกี่ยวกับสมุนไพรจากชุมชนมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ เพื่อช่วยเศรษฐกิจชุมชน โดยขยายผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากที่มีเฉพาะยาให้ครอบคลุมถึงอาหารเสริม เครื่องสำอาง และเครื่องดื่มน้ำสมุนไพร จากการพัฒนาสมุนไพรของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ได้จุดประกายให้ผู้คนในสังคมไทยเห็นคุณค่าของการพัฒนาสมุนไพรบนพื้นฐานภูมิปัญญาและวิชาการสมัยใหม่ ปัจจุบันโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศรมีฐานะเป็นโรงพยาบาลศูนย์ ที่มีขีดความสามารถในการให้บริการทางการแพทย์ในระดับสูง คือระดับทุติยภูมิ เช่นเดียวกับโรงพยาบาลศูนย์ทั่ว ๆ ไป แต่สิ่งที่โรงพยาบาลแห่งนี้แตกต่างจากโรงพยาบาลศูนย์ที่อื่น ๆ ในประเทศ คือ มีการผสมผสานการใช้สมุนไพรและการแพทย์แผนไทยเข้าสู่ระบบบริการสุขภาพของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร จนเป็นแหล่งเรียนรู้ในด้านสมุนไพรให้กับประชาชนทั่วไป หน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อพัฒนาสมุนไพรให้เป็นเศรษฐกิจของชุมชน ให้ขยายออกสู่ระดับสากลได้ทั่วโลก (สุภาภรณ์ ปิติพร, 2547 : 12-13)

จากความสำคัญของสมุนไพรประเภทต่างๆและความสำคัญกับเครื่องดื่มน้ำสมุนไพรที่มีสรรพคุณคล้าย ๆ กัน ที่เป็นชนิดชูกำลัง บำรุงกำลังและเป็นยาอายุวัฒนะ ที่ได้รับความนิยมในปัจจุบัน แต่ในทางการแพทย์แผนปัจจุบันยังไม่ยอมรับกับการใช้สมุนไพรแบบชาวบ้านเท่าไรนัก และยังมีการควบคุมการนำสมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรคอย่างไม่ถูกต้อง หรือควบคุมการจำหน่ายสมุนไพรกับร้านค้า หรือผู้ประกอบการในการแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพร โดยไม่ได้รับอนุญาตประเภทต่าง ๆ เช่น ผู้ที่สามารถดำเนินการขายสมุนไพรได้นั้น

จะต้องมีใบอนุญาต ประกอบการแพทย์ไทย ประเภทเภสัชกรรมไทย ถึงจะสามารถดำเนินการ
ได้ หรือผู้ที่จะสามารถแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพรได้จะต้องมีใบอนุญาต ออย. ซึ่งหมายถึงการ
ได้รับการรับรองมาตรฐานด้านอาหารและยา จากสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา จึง
จะสามารถดำเนินการได้ จึงเป็นสาเหตุให้ประชาชนไม่ให้ความสำคัญกับการแปรรูป
ผลิตภัณฑ์ในชุมชน ซึ่งรวมถึงผลิตภัณฑ์สมุนไพรด้วยประชาชนถือว่าเป็นเรื่องยุ่งยาก จึงไม่
เกิดการดำเนินการโดยชุมชนเองได้ ปัจจุบันนี้กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ก็ได้ให้ความสำคัญ
ในการจัดอบรมให้ความรู้ด้านสมุนไพรให้กับประชาชนทั่วไป แต่ประชาชนกับไม่เห็น
ความสำคัญเท่าไร ถือว่าเป็นเรื่องยากไม่ให้ความร่วมมือดังกล่าว การที่ทางการแพทย์แผน
ปัจจุบัน ไม่ให้การยอมรับเกี่ยวกับยาสมุนไพรและมีการควบคุมการผลิตและจำหน่ายยา
สมุนไพร จากหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง เนื่องจากคำนึงถึงความปลอดภัยแก่ผู้บริโภค
จากอันตรายที่เกิดจากผู้ประกอบการไม่มีความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรที่แท้จริง ซึ่งเพียงได้รับรู้
สรรพคุณของสมุนไพรแต่ละชนิดเพียงการบอกเล่าต่อกันมาเท่านั้น โดยบางครั้งการสื่อ
ความหมายก็ผิดไปไม่มีวิธีการแยกสารประกอบในสมุนไพรในทางวิทยาศาสตร์ ถึงสรรพคุณ
ของสารแต่ละชนิดที่มีในสมุนไพรแต่ละชนิด หรืออันตรายจากความไม่สะอาดของการเก็บ
รักษาสมุนไพรไม่ถูกวิธี จึงทำให้เกิดโทษมากกว่าเกิดคุณประโยชน์

บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่ง
ในจังหวัดหนองคาย แต่มีพื้นที่การทำเกษตรอยู่ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีเป็นส่วนใหญ่
และพื้นที่ป่าในเขต สปก. ซึ่งถือว่าเป็นอีกหมู่บ้านที่ควรแก่การพัฒนา จากการศึกษา เดิม
หมู่บ้านนี้มีการตั้งถิ่นฐานมาจากโรงนามาก่อน ก่อนจะมีการตั้งเป็นหมู่บ้าน สาเหตุที่มีการ
เลือกพื้นที่แห่งนี้ในการตั้งหมู่บ้าน โดยความเหมาะสมในด้านภูมิศาสตร์ คือ เป็นพื้นที่สูงเนิน
น้ำไม่ท่วม ประกอบกับอยู่ติดกับแหล่งน้ำขนาดใหญ่มีน้ำตลอดปี ซึ่งเหมาะแก่การนำน้ำมาใช้
บริโภคและอุปโภค จึงไม่ขาดแคลนน้ำเหมือนกับชุมชนอื่นเท่าไรนัก จากความเหมาะสมใน
ด้านภูมิศาสตร์จึงทำให้การปลูกพืชผักสวนครัวได้ผล รวมทั้งสมุนไพรกำลังเสือโคร่งเดิม
ชาวบ้านก็เห็นว่าสามารถปลูกในลักษณะพืชผักสวนครัวได้ จึงมีการปลูกสมุนไพรกำลังเสือ
โคร่งในลักษณะผักสวนครัวไว้กินได้ สืบเนื่องมาจากมีพระครูเกษม โชติรส เป็นผู้มีความรู้ด้าน
สมุนไพร และได้รับต้นกล้าสมุนไพรกำลังเสือโคร่งจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
ได้นำมาปลูกที่วัดบ้านหนองผือในปี พ.ศ. 2548 จากนั้นชาวบ้านได้ทดลองนำไปต้มดื่มและ
เห็นสรรพคุณทางยาว่า มีสรรพคุณเป็นชนิดชูกำลัง บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ บำรุงเส้น แก่ปวด
เมื่อยตามร่างกาย และเป็นยาอายุวัฒนะ จึงขอไปปลูก พระครูเกษม โชติรส เห็นว่าประชาชน

มีความสนใจ จึงได้หาวิธีการขยายพันธุ์ โดยวิธีการตัดกิ่งชำแต่ไม่ได้ผลเท่าที่ควร จึงใช้วิธีการเพราะพันธุ์ด้วยเมล็ดได้ผลดี จากนั้นได้แจกจ่ายให้ชาวบ้านที่มาทำบุญที่วัดนำไปปลูก จึงมีการปลูกกันไปทั่วทั้งหมู่บ้าน โดยตอนแรกกลุ่มที่ปลูกแรก ๆ มีไม่กี่ครัวเรือน สามารถตัดเป็นมัด ๆ วางขายได้ เมื่อขายได้มากขึ้นก็มีเพื่อนบ้านเห็นลู่ทางทำมาหากิน จึงขยายการปลูกแทบทุกครัวเรือน ก่อให้เกิดปัญหาตามมา คือ มีจำนวนมากจนล้นขายไม่ออก และมีการตัดกิ่งเปล่า ๆ ซึ่งดูแลแล้วขาดคุณค่าไป จากสภาพปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดทำให้ ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าว จึงมีความสนใจศึกษารูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ในชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย โดยมีเป้าหมายพัฒนาให้ผลิตภัณฑ์ดังกล่าวเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนและท้องถิ่น เพื่อให้มีการเก็บรักษาอย่างถูกวิธี ไม่เป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อการบริโภคสมุนไพร และชุมชนสามารถดำเนินการได้ตามมาตรฐานและได้รับการรับรองจากคณะกรรมการอาหารและยา (อย.) เพื่อให้เกิดการยอมรับในผลิตภัณฑ์ถึงวิธีการแปรรูป วิธีการเก็บรักษาที่ถูกต้อง และมีสรรพคุณจริงตามที่กล่าว โดยเน้นการผลิตเพื่อใช้สอยในครัวเรือนและชุมชน เหลือใช้แล้วก็นำไปสู่ตลาดเพื่อเป็นรายได้ให้แก่กลุ่มผู้ปลูกสมุนไพรกำลังเลื้อยโครง และอาจสามารถยึดเป็นอาชีพได้ หรือจะพัฒนาต่อไปเป็นวิสาหกิจชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้างงานสร้างรายได้ในกลุ่มประกอบการ ซึ่งการศึกษาเรื่องนี้มีผู้เคยศึกษาไว้แล้วแต่เป็นสมุนไพรชนิดอื่น การวิจัยครั้งนี้จึงเน้นการศึกษารูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากชุมชนต้นแบบ (best practice) จากหมู่บ้านศรีบุญเรือง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย และหมู่บ้านหนองทาใต้ เมืองจันทร์บุรี นครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นหมู่บ้านต้นแบบเพื่อนำมาปรับใช้ เนื่องจากมีสมุนไพร มีการแปรรูปคล้ายกัน มีการมีส่วนร่วมของชุมชนและถือว่าเป็นชุมชนต้นแบบ ให้กับชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ได้พัฒนามุ่งสู่ชุมชนแห่งการพัฒนา ซึ่งเป็นรากฐานในการพัฒนา เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาในชุมชนและประเทศชาติต่อไป

คำถามการวิจัย

1. ประชาชนในท้องถิ่นมีความต้องการในการพัฒนา การแปรรูปผลิตภัณฑ์ และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเลื้อยโครง เป็นอย่างไร
2. รูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเลื้อยโครง ว่ามีการแปรรูปผลิตภัณฑ์ และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเลื้อยโครง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน มีรูปแบบ

วิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดการดำเนินงานอย่างไรบ้าง

3. ผลการประเมินรูปแบบการพัฒนาการดำเนินงานของผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสื่อโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ในด้านการแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสื่อโคร่ง ด้านการจัดจำหน่าย เป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทชุมชน บริบทสมุนไพร ปัญหาและความต้องการในรูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสื่อโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย
2. เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสื่อโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย จากการถอดบทเรียนในชุมชนต้นแบบ
3. เพื่อทดลองและประเมินผลการใช้รูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสื่อโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ด้วยการเปรียบเทียบความรู้ รายได้ การมีส่วนร่วมของชุมชน และความพึงพอใจในรูปแบบการพัฒนาของกลุ่มแปรรูปสมุนไพรชุมชนบ้านหนองผือ ก่อนการพัฒนาและหลังการดำเนินการพัฒนา

สมมติฐานการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (กล่าวไว้ในบทที่ 2) ผู้วิจัยนำมากำหนดเป็นสมมติฐานเพื่อใช้ทดสอบความถูกต้องของทฤษฎีได้ว่า

1. ผลจากการศึกษารูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จากชุมชนต้นแบบสามารถนำมาปรับใช้ได้ดีกับ รูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสื่อโคร่ง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคายได้
2. หลังจากการทดลองใช้รูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรกำลังเสื่อโคร่ง โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ได้หลายรูปแบบ ซึ่งจะส่งผลให้กลุ่มแปรรูปสมุนไพรมีความรู้ มีรายได้ เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนเพิ่มมากขึ้น

และมีความพึงพอใจในรูปแบบการพัฒนาของกลุ่มแปรรูปสมุนไพรชุมชนบ้านหนองผือเพิ่มขึ้นจากเดิม

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ พื้นที่ในการทำวิจัย คือ ชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย และชุมชนต้นแบบที่ 1 บ้านศรีบุญเรือง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลยในประเทศไทย ชุมชนต้นแบบที่ 2 บ้านหนองทาใต้ เมืองจันทะบูลี นครหลวงเวียงจันทน์ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว(ส.ป.ป.ลาว)
2. ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาบริบทสมุนไพร บริบทชุมชน และความต้องการพัฒนารูปแบบการแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพร และการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากชุมชนต้นแบบ เพื่อถอดบทเรียนนำมาเป็นต้นแบบในรูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเลื้อยโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย
3. ขอบเขตด้านระยะการทำวิจัย การวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ
  - 3.1 ระยะที่ 1 ระยะเตรียมการวิจัย (Pre-research Phase) โดยการศึกษาบริบทชุมชน บริบทสมุนไพร และความต้องการในการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรจากชุมชนต้นแบบนำมาเป็นต้นแบบในรูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเลื้อยโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย
  - 3.2 ระยะที่ 2 ระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase) สร้างรูปแบบการพัฒนาการแปรรูปผลิตภัณฑ์ การจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเลื้อยโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย
  - 3.3 ระยะที่ 3 ระยะติดตามผลและประเมินผลโครงการ (Monitoring and Evaluation Phase) ทดลองใช้และประเมินผลการใช้รูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเลื้อยโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย เพื่อนำรูปแบบที่ดีที่สุดจากการทดลองไปใช้โดยชุมชนเอง
4. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย
  - 4.1 ระยะที่ 1 ประชากร ได้แก่ หัวหน้าครัวเรือนที่ปลูกสมุนไพรกำลังเลื้อยโคร่งจำนวน 82 ครัวเรือน

4.2 ระยะที่ 2 ประชากร ได้แก่ นักวิชาการ นักพัฒนา กรรมการหมู่บ้าน นักวิจัยหรือครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนอำเภอท่าป่อ จำนวน 22 คน และผู้เชี่ยวชาญเพื่อประเมินความเหมาะสมของโครงการ จำนวน 3 คน รวม 25 คน ซึ่งได้มาจากการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

4.3 ระยะที่ 3 กลุ่มทดลอง ได้แก่ หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนครัวเรือนในหมู่บ้านหนองผือ จำนวน 40 ครัวเรือน ที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการ

5. ตัวแปรที่ศึกษาในการวิจัยระยะที่ 3

5.1 ตัวแปรอิสระ (Independent Variable) ได้แก่ การพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

5.2 ตัวแปรตาม (Dependent Variable) ได้แก่ ความสำเร็จในการดำเนินการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ในด้าน

5.2.1 ด้านความรู้

5.2.2 ด้านรายได้

5.2.3 ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

5.2.4 ความพึงพอใจในรูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่ง

ของกลุ่มแปรรูปสมุนไพรชุมชนบ้านหนองผือ

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. รูปแบบการพัฒนา หมายถึง วิธีการ กิจกรรม โครงการอบรมหรือแนวทางการเพิ่มประสิทธิภาพต่อการแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่ก่อให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทางที่ดีขึ้นจากการพัฒนาของชุมชน
2. ผลิตภัณฑ์ หมายถึง สินค้าแปรรูปจากสมุนไพรกำลังเสือโคร่ง เช่น ชาขงสมุนไพร ยาลูกกลอน ยาน้ำ ยาสมุนไพรชนิดแคปซูล ไวน์สมุนไพร และอื่นๆ
3. ผลิตภัณฑ์สมุนไพร หมายถึง สินค้า ที่ผลิตหรือแปรรูปจากสมุนไพรกำลังเสือโคร่งโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน
4. สมุนไพรกำลังเสือโคร่ง หมายถึง พืชจำพวกต้น สรรพคุณส่วนที่ใช้ เนื้อไม้ เปลือก มีรสฝาดมันติดครึ้น บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ บำรุงร่างกาย เจริญอาหาร ขับลมในลำไส้ บำรุงเส้นเอ็นให้แข็งแรง แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย และเป็นยาอายุวัฒนะ

5. ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มาอยู่รวมกันในที่ใดที่หนึ่งโดยมีความรู้สึกผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความรู้สึกนึกคิดและสนใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือหลายๆสิ่งคล้ายกัน มีการปฏิบัติด้วยความรู้สึกที่ว่าแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้น หรือเป็นสังคมที่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกและสามารถช่วยให้สมาชิก สามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ร่วมกันได้ และชุมชนในที่นี่มีความหมายรวมถึงชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโลกคอน อำเภอบ้านดง จังหวัดหนองคาย

6. ความรู้ หมายถึง ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสมุนไพรกำลังเสือโคร่ง ในด้านการปลูก ด้านการเก็บสมุนไพรมาใช้ ด้านสรรพคุณเฉพาะของสมุนไพรกำลังเสือโคร่ง ประกอบไปด้วย ใบอ่อน ใบแก่ ลำต้น และราก ด้านกรรมวิธีในการแปรรูปสมุนไพรกำลังเสือโคร่งให้เป็นผลิตภัณฑ์ในหลายๆชนิด และด้านวิธีการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่ง

7. รายได้ หมายถึง รายได้ที่เกิดจากการจำหน่ายสมุนไพรกำลังเสือโคร่งในรอบปี จากวิธีการจำหน่ายในหลายรูปแบบที่ก่อให้เกิดรายได้ ประกอบไปด้วยรายได้จากการจำหน่ายต้นกำลังเสือโคร่งสด รายได้จากการแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพรตามรูปแบบการพัฒนา

8. การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเป็นผู้กำหนด คัดค้านปัญหาและดำเนินการในขั้นตอนต่างๆ โดยชุมชนในการพัฒนา เป็นการเพิ่มศักยภาพให้ชุมชนในการควบคุมทรัพยากรและองค์กรต่างๆในชุมชนรวมไปถึงการใช้ การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนด้วยตนเอง การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน การพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกๆ ฝ่ายมาส่งเสริมและสนับสนุนการปฏิบัติงานพัฒนาในลักษณะพหุภาคี แต่ละฝ่ายจะมีบทบาทที่แตกต่างกันไปตามหน้าที่ของแต่ละคนในกระบวนการพัฒนานั้น การมีส่วนร่วมของชาวบ้านเป็นหัวใจสำคัญและการพึ่งตนเองเป็นเป้าหมายของการมีส่วนร่วม โดยฝ่ายที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา คือ องค์กรประชาชนหรือชุมชน องค์กรพัฒนาของรัฐและเอกชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาระหว่างประเทศ ฯลฯ

9. ความพึงพอใจ หมายถึง ความพึงพอใจต่อรูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่ง ของกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพรชุมชนบ้านหนองผือ ในด้านความรู้ที่ได้จากการพัฒนา ด้านการแปรรูปผลิตภัณฑ์ ด้านรายได้ที่เกิดจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่งในรอบปี และด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ได้ทราบถึงบริบทของชุมชน บริบทสมุนไพรกำลังเสือโคร่ง จากชุมชนต้นแบบ โดยการถอดบทเรียน และทราบถึงความต้องการในการพัฒนาของชุมชนหมู่ที่ 7 บ้านหนองผือ ตำบลโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย
2. ได้รู้รูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพร แบบมีส่วนร่วมของชุมชน หรือได้รูปแบบการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่ง ให้มีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น มีความหลากหลาย เพื่อให้ผู้ที่มีความต้องการใช้ มีความสะดวก ง่ายต่อการบริโภค และมีความนิยมมากขึ้น
3. ประชาชนได้มีการจำหน่าย ผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่ง หลายช่องทาง และเป็นรายได้เสริมของกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์สมุนไพรกำลังเสือโคร่งและผู้ปลูกสมุนไพรกำลังเสือโคร่งในชุมชนทำให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม

